

CRNA GORA KAKVU SMO JE MI VIÐELI

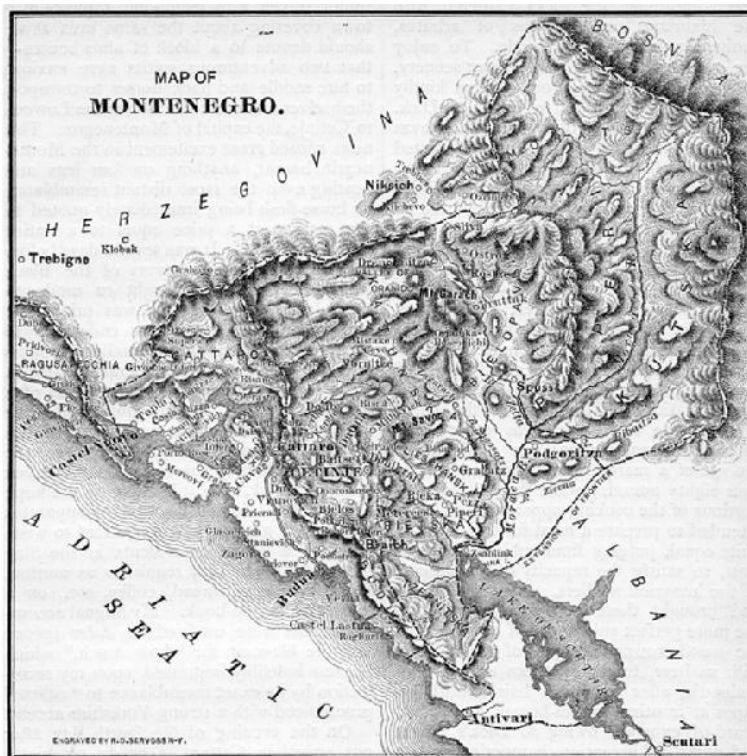
Atol Mejhju

This travel story Montenegro as We Saw It from a bound volume XX of 6 month, New York SCRIBNER'S MONTHLY, illustrated magazine from 1880 (Page(s) 276-293), is an extraordinary presentation of old Montenegro and Montenegrins with a lot of style, spirit, lucidity written by an excellent narrator who is capable to drive full attention even of a present-day reader, dumbfound him and inspire him to read the story very quickly to the end.

Publisher: Scribner & Co, No.743 Broadway [Editor: J. G. Holland]

ONAMO, moja Gospodo, („*YONDER, meine Herren*“) reče ulizički mladi Austrijanac vlasnik Hotela u gradu Gracu, pokazujući na planinski masiv od oko dvije hiljade metara, visoko izdignut iznad grada, koji se naglo spušta do obala Jadranskog mora kao okamenjen, pepeljasto-sivi slap koji se pravo s neba zario u more - „*yonder, meine Herren*, gore uz Lovćen, vodi put za Crnu Goru“.

Stajali smo na blagoj svjetlosti jedne oktobarske večeri 1879. godine, Dik, ja i naš domaćin, pored malog povijenog mosta u bezvodnoj pustoši koja je određena za crnogorsku pijacu, van zidina Kotora. Okrenuti prema nama, moćni bedemi Lovćen planine izroniše iz purpurne sumaglice doline i stajahu pred

nama visoko zaronjeni u duboko azurno nebo. Prateći oscilirajući pokret kažiprsta našeg domaćina uz planinu, pratili smo cik-cak znakove staze koja se vijuga kao tanki bijeli gajtan prema širokim grudima planine. U toku našeg šestodnevno krstarenja sa *Archiduchesse Carlotta*, duž dalmatinske obale od Trsta do Kotora, slušali smo mnogo kako je teško putovati kroz Crnu Goru. Nedostatak puteva za vozila čini putovanje nemogućom misijom, kao i grebenasti karakter zemlje koji je čini opasnom za jahanje - ali su se tek sad pred nama u punoj svjetlosti otvorile čuvenekotorske strane *ladder of Cattaro* (dok se penjemo uz Crnu Planinu sugestivno stilizovanu) tako da se fizičke prepreke koje onemogućavaju udoban prevoz mogu u potpunosti razumjeti i vizuelno razaznati.

Dik, koji se nije čuvao ni kao lovac na divokoze, ni kao sudija od spazmatičnog disanja uz strmine, u odličnoj kondiciji alpskog atleta zurio je sumnjičavim okom u planinu Lovćen koja se uzdizala visoko u nebo, i bio je *elokventno* ćutljiv.

„Ukoliko unutrašnjost Crne Gore bude imala iste karakteristike njene zapadne granice“, neću moći a da ne uzviknem, nakon dugog ispitivanja golih stijena koje su štrčale na sve strane kao kosti mamuta koje se lijepe na glađu izmoreni trup zemlje - „mora da je ova zemlja predivna za kamenje!“

„Ljudi iz Crne Planine imaju izreku“, reče naš domaćin, „da kada je Stvoritelj krenuo da rasporedi kamenje po zemlji, pukla mu je torba i svo se kamenje izručilo na Crnu Goru“.

Zahvalili smo mu se na ovoj informaciji sa mnogo više ljubaznosti nego izražavanja zahvalnosti, jer morali smo priznati, da smo počeli da osećamo posledice priličnog razočarenja. Kod kuće u izolovanosti biblioteke Britanskog muzeja, naša mašta, možda previše zagrijana obilnim referencama romantičnih džepnih putničkih vodiča i senzacionalističkih novinara, prizivala je živopisnu sliku crnogorskih brda, prekrivenih – kako nas je uvjeravala većina ovih privlačnih prozih radova – ogromnim hrastovim, bukovim i borovim šumama, stijenama prekrivenim bujnim šibljem maginja, smreka, ruzmarina i mirte. Da bi mogli uživati u životu na otvorenom usred šumskog prizora, postavili smo šator, koji nam je obezbijedio inventivni Dikov um. Posebne karakteristike naše platnene rezidencije, na kojem će Dik temeljiti zahtjev da postane poznata ličnost, predstavljala je izvanredno jedinstvo (1) ekstremne lakoće sa (2) ekonomičnošću prostora, sjedinjenim sa (3) izuzetnom jačinom i (4) prenosivošću. Isti kreativni um bio je zaslužan za izradu crteža za potpuno originalan aparat za kuvanje koji je bar na papiru obećavao mnogo, najmanje da bude najsrećnija kombinacija čajnika, tiganja, roštilja, i osmišljene holandske peći, i davala je garanciju da se može spakovati u bilo kom slobodnom

prostoru naših bisaga. Zahvaljujući djelimično i pogrešnom proračunu našeg nadarenog pronalazača, veliki šator, koji je inače bio remek-djelo konstrukcije, napravljen težio je preko 37 kilograma. Kolosalne proporcije aparata za kuvanje, originalno planirane za pripremu jela za dvoje, izgledale su potpuno iste veličine, a sudeći po njegovom kapacitetu slobodno bi mogle zadovoljiti pohlepu čete najizgladnelijih vojnika. Bez obzira na sve, mi smo dopremili sva ova neophodna sredstva u cilju maksimalnog vlastitog užitka u ovim šumom krunisanim visovima Crne Gore i da bi ublažili ekstremne uslove kroz koje smo prošli u Dalmaciji. Poslije brojnih spašavanja 'za dlaku' na carinskim prelazima, uz nečuvene troškove, dugovali smo Diku za tzv. „lagane i lako prenosive“ izume koji su nas usporavali zbog nošenja preko pedeset kilograma viška prtljaga. Gorko bijaše naše razočaranje kad je mladi domaćin otkrio prave razloge za namjerno krivo predstavljanje svoje zemlje. Naša vizija šumom krunisanih visova na kojima je postavljen naš snijegom prekriveni šator u sjenci prastarog hrasta, i plavičastog dima koji se diže ka nebu sa naše razbuktales vatre, postepeno je nestajala iz naših glava. Umjesto toga se usadila zastrašujuća slika dva nesrećna putnika zarobljena u uzvišenom kamenolomu koji moraju izminirati rupe u stijenama da bi u njih poboli kočice za šator, a prisiljeni su da žive na sirovoj hrani zbog nestašice „žbunja“ na kojem bi mogli da upotrijebe magični aparat za kuvanje.

Tako se neutješno predomislimo pa umjesto istraživanja Lovćena, potražismo počinak u našoj *lokandi*.

Uskoro se digla buka oko Kotora – jer glasine putuju telefonskom brzinom u grad koji pokriva približno istu površinu koju bismo mi odabrali za blok kuća-ubožnica – od kojih su dva avanturistička duha sa nestrpljenjem htjela da iznajme nekoliko konja sa sedlima za svoj prijevoz preko Lovćena do Cetinja, prijestonice Crne Gore. Ova vijest je izazvala veliko uzbuđenje na

Crnogorskom pazaru i sve što je imalo četiri noge ili makar izdaleka ličilo na konja odmah je na pazaru dostiglo cijenu prinčevskog otkupa. Trebalo je da prođe nekoliko dana prije nego što su nam divlji, neuki goniči iz Crne Planine ponudili pristojnije cijene za svoje usluge. Najviše smo vremena izgubili u bezuspješnim pokušajima da Dikov šator veličine omanjeg stoga sijena spakujemo u manji prtljag kako bismo ga prilagodili za konjsko sedlo. Sa isto toliko neuspjeha smo pokušavali da savladamo osnovne riječi ilirskog jezika. Trostruko ćirilično *c* za nas je bilo previše, pa se Dik još uvijek nadao da će aparat za kuvanje staviti u funkciju i zato je počeo da traži od našeg domaćina da mu ispiše sve ekvivalentne riječi na slovenskom jeziku za dnevne potrebe, kao što su ovčetina, piletina, pirinač, jaja, hljeb, kafa na parčetu lista od bloka za crtanje. Naučio sam kako da na slovenskom jeziku kažem *dobró* (good) i *how much*, koje je mi se urezalo u pamćenje nakon ponavljanja i liči na *cal-ico* koje se izgovara sa snažnim jorkširskim akcentom.

Jedne večeri, četiri dana nakon našeg dolaska u Kotor, vlasnik četiri poluizgladnjela ponija pristao je na naše uslove a koje je naš domaćin ugovorio. Imajući u vidu da smo stranci, duplirali su nam običnu tarifu u iznosu od šest florina za svakog tovarnog konja i pet florina za nekoliko tovarnih životinja.

Poranili smo sljedećeg jutra i izašli na pijacu da izvršimo pripreme za polazak. U podnožju Lovćena bješe se sakupila prilična gomila Crnogoraca u bijelim ogrtačima i Bokelja obučenih u crnu robu sa srebrnim dugmadima, da nas isprate uz brojna nagađanja o svrsi naše pošete Cetinju. Nema toga Kotoranina koji bi ikada povjerovao da bi čak i najluđi poslovični Englez dragovoljno krenuo na surovo putovanje kroz divljinu crnogorskih stijena samo iz razloga da zadovolji svoju žudnju za avanturama i ljubav prema ljepotama prirode. Pošto smo nosili pisma za predstavljanje Knjazu, i to se pročulo na pijaci, mješ-tani su bili skloni da vjeruju da je naša misija diplomatskog

karaktera. Ukoliko nijesmo ambasadori preko kojih je kraljica Viktorija uputila poziv Knjazu da posjeti Englesku, sigurno smo onda predstavnici Engleske u novoj komisiji za razgraničenje zbog pitanja Gusinja i radi sprečavanja rata između Crnogoraca i Albanaca. Ovakvim utiscima doprinijela je jedna od neuhranjenih tovarnih životinja koja se kao pijana ljuljala pijacom natovarena Dikovim „laganim i lako prenosivim“ izumima – aparatom za kuvanje i štapovima za šator koji su landarali sa drvenog tovarnog sedla i radi ravnoteže na suprotnoj strani zamotanog šatorskog platna odmah su prepoznati kao djelovi naše opreme za mjerenje.

Mještani koji su posmatrali naš polazak bili su raspoređeni prema lokalnom običaju ili predobro odgojeni da bi izrazili svoje divljenje prema smiješnom. Međutim, spektakl koji su izazivali Dikovi naponi da nekako smanji njegove skoro holandske proporcije i upadne u malo tursko sedlo sa jabukom ispred kao grbom bizona i zadnjim dijelom u obliku gornjeg dijela vindzorske stolice, mora da je za mještane bila ozbiljna proba. Nijesam bio siguran da moj staromodni izgled gotske visine na vrhu sjedišta pjegavog ponija, sa talasastim, mornarskim pokretima oko njega, mogu momentalno ugroziti i poništiti naše partnerstvo - moje stope su bile ovako na najkraćim uzdama a moje noge pritisnute do visine moga prsluka. Bio sam ubijeđen da je nesigurno naše zakupljivanje konja sa turskim sedlima ali sa spolja prilično ubjedljivim utiskom, krenuli smo u indijskoj koloni sa vodičem, vukući se neorganizovano za čelnim konjem na cik-cak putovanje uz kotorske strane.

Nemajući iskustvo penjanja s konjem uz brdo, možda će mi biti oprosteno što sam imao lagani osećaj nervoze nakon polaska, koja je rasla kako smo se počeli penjati uz opasne kotorske strane. Čitalac može samo da zamisli ispupčenu stijenu širine nekih pet stopa, potpuno nezaštićenu bilo zidom ili ogradom, koja stoji pod uglom uspona od oko 30 do 75 stepeni, zavisno

od dužine svakog cik-caka. Neka čitalac sebi predstavi sliku ove izvijane police puta posute debelim slojem rastresenih ruševina komadića stijena i šiljastog kamenja koje se stalno pomjera i pada niz usku stazu iza njega, dok mu se konj spotiče tražeći tvrd oslonac. Neka tome još doda i osećaj nebezbednosti, jer sjedište na kome balansira nema kolan i jednostavno je pričvršćeno na okvir konja izanđalim konopom i najmanje pomjeranje sedla moglo bi ga sručiti na dimnjake Kotora - i čitalac bi u tom slučaju mogao imati približnu ideju o različitim emocijama koje prate putnika na putovanju u Crnu Goru.

Hiljadu i dvjesta stopa iznad grada Kotora nalazi se mala tvrđava Sv. Ivan (San Đovani), koju su prvobitno sagradili Turci u petnaestom vijeku. Trideset-devet „užadi“ (tacks), da upotrijebim nautički termin koji najbolje izražava naše penjanje lovčenskim putem, može nas dovesti do visine na kojoj počiva i sam Lovćen. Još trideset cik-cak vrsta uzbrdo i sjahasmo sa konja da malo uzmemo vazduh. Gledamo pravo dolje pod nama smanjene bedeme i sive kule, pravo u citadelu austrijske tvrđave. Na izmaku 1813. godine, tvrđavu Sv. Ivan, nakon što je pretrpjela uobičajene promjene sudbine na dalmatinskoj obali, i pripadnost Turcima i Venecijancima, Austrijancima i Rusima, preoteli su je od Francuza Englezi pod Hosteom, za čiju je izvanrednu vještinu za prenošenje teške artiljerije uz ove vrletne planine dobio najviše komplimente od francuskog komandanta koji je ranije izrazio mišljenje da je nemoguće ustanoviti bateriju u takvim planinama. Jedino je zaprepašćenost generala Gautier-a prilikom otkrića da je Hosteovo teško naoružanje postavljeno iznad tvrđave Sv. Ivan jednako iznenađenju koje smo Dik i ja doživjeli bez nesrećnog slučaja u sličnom položaju. Kako se za dio planina koji se dizao odmah iznad naših glava smatralo da je, ako to uopšte može biti, još strmiji i krševitiji nego onaj koji leži pod našim nogama, mi smo odlučili da ostatak putovanja pređemo pješice. Čini se da je i našim ponijima

laknulo zbog ovakve naše odluke i izbora bezbjednije maršrute, a naročito dajući im oduška za raznorazne konjske izraze ushićenja kad su otkrili da su slobodni i nezavisni.

Bilo nam je prilično vrelo u sedlu, ali pošto smo sada bili bliže tlu, blještanje sunca koje se odbijalo od golih sivih stijena bilo je nesnosno. Teškoće sa kojima smo se penjali puteljkom, takođe su nas ćerale da konstantno gledamo u zasljepljujuću stazu koja se postepeno sužavala i ličila na vrh oronulog zida, do članaka rasutih komadića stijena oštarih kao staklo od flaša. Nemam niti mjesta niti sklonosti da dalje podnosim torture naše posljednje etape veranja; naše napredovanje se može jedino opisati kao brzo i varirajuće sukcesivno veranje, posrtanje, upadanje i oporavljanje, kao početnik koji uči da hoda po zategnutom užetu; i kada smo naposljetku izbacili naše iščašene udove na sami vrh Lovćena, mogli smo jedino shvatiti patnje i bolove za koje se kaže da nastaju kao posljedica slobodnog korišćenja sprave za mučenjej batinanja po tabanima.

Utjeha nam je jedina što tu nesreću imamo sa kim da podijelimo: instiktivno smo se okrenuli da po mogućnosti registrujemo patnju našeg vodiča. On je stameno šedio na stijeni, jedući debelu parčad kožega sira i kukuruznoga hljeba, bez graške znoja pod njegovim obrvama ili znaka zadihanosti.

Ja sam opisao nadugačko karakter ovog puta od obale mora do Crne Gore upravo da bih čitaocima scribner-a što živopisnije opisao čudesne barijere koje je priroda sagradila između slovenskih gorštaka i izvora odakle oni dopremaju zalihe. Za transport dobara planinskom stazom na koju smo se upravo popeli dovoljne su bile same tovarne životinje. Ali pošto su konji rijetki nakon rata, upravo služe za prijenos male robe smještene u korpe, kaišima pričvršćene za sedlo. Kabastije potrepštine za život, zajedno sa težim artiklima za prodaju, dopremaju sa mora u knjaževinu na ramenima gorštaka.

Mnogi od njih nose ovce oko vrata, kao velike suknene šalove, ili teško natovarene sanduke na leđima. Prolazili su nas na našem putu uz kotorske serpentine njihovim brzim i nečujnim hodom, prigušenim mekanom planinskom obućom napravljenom od kože kože osušene na suncu. Čak i dok smo šeđeli odmarajući se i hladeći naša upaljena lica na hladnom planinskom vazduhu, pratile su nas snažne, koščate, žene širokih bedara, obučene u crno-bijelu odjeću kao za sahrane i pjevale čudnu, monotonu melodiju. Stigoše odozdo, svaka sa teškom vrećom kukuruznog brašna uvezanog kaiševima na njihova leđa. Uprkos svemu nije bilo ni traga znoja na njihovim širokim potamnjelim licima niti podrhtavanja u njihovim glasovima koji bi ukazivali da su umorne ili prenatovarene.

Priželjkivao sam da je naša izdržljivost u planinama bar jednaka ovim crnogorskim ženama, pa smo uspravili naše bolne kosti u sedlima i nastavili svoj put ka Cetinju. Nerado skrećući veličanstveni pogled sa Boke Kotorske koji se pružao pred nama kao ogromna borbena mapa u podnožju Lovćena i čija je vode na površina vijugala kao plava zmija između dalmatinskih brda obučenih u masline izlazeći na pučinu širokog svjetlucavog Jadranskog mora na horizontu, susreli smo se sa unutrašnošću Crne Gore đe ne vidismo ništa osim blještavog krečnjaka planinske pustinje.

Staza nas je još uvijek vodila uzbrdo ali u prilično tolerantnoj pravoj liniji, do lokacije na kojoj su nam povremene snažne eksplozije iza kojih bi slijedili nebrojeni odjeci, govorile da su radnici na poslu, i da dižu stijene u vazduh radi izgradnje novog kolskog puta od Kotora do Prijestonice. Nailazimo na njih. Živopisnije družine građevinskih radnika teško bi mogli zamisliti od ovih planinskih graditelja puteva, ođevenih u runjave prsluke od ovčije kože i bijele suknene pantalone. Svaki od njih nosi veliku posudu za vodu za pojasom i dugački jatagan koji im visi kroz šal obojen kao za zabavu i koji im je omotan oko sredine tijela.

THE LADDER OF CATTARO.

Novi put za kočije kroz Crnu Goru, planiran da se probije sa malim nagibima oko Lovćena do Cetinja, a zatim dalje do Rijeke, đe se spaja sa Skadarskim jezerom, ima sudbinu da kada bude završen služi kao predivna promjena u sadašnjem predstavljanju ove zemlje, jer će samo onda postati otvorena za trgovinu i uticaje vanjskih civilizacija. Prvobitno je ovaj projekat započet u Kotoru 1872. godine pod rukvodstvom Josipa Slade-Šilovića, inženjera iz Dubrovnika. Radovi na izgradnji puta su

prekinuti čim su stigli do crnogorske granice zbog izbivanja rata. Sada, pošto je u zemlju stigao neobični blagoslov stanja mira, knjaz Nikita – kojem je njegov narod tako našenuo ime „graditelj puteva“ – energično forsira radove. Očekuje se da će prije završetka ove godine pola puta biti izgrađeno; tako da će putnik uskoro moći da izbjegne strahote kotorskih strana, i pošetiti Cetinje u diližansi ili u planinskim kočijama.

Prepuštajući gorštačke građevinske radnike njihovom poslu, na vrhu prijelaza okrećemo naše konje ka jugoistoku i prelazimo sterilnu, talasastu ravnici koja vodi na Njeguše, rodno selo vladajućeg Knjaza. Na pola puta do tamo, stižemo do kraja platoa i

nevoljno se zaustavljamo da bacimo pogled na panoramu Crne Gore koja se otkrila pred nama. Tek smo sada, pitalo se začuđeno oko nad haotičnim prizorom Dinarskih Alpa, koji se talasaju na horizontu i đe se smjenjuju grebeni i litice i nepravilne izbočine, mogli u potpunosti shvatiti koliko su nepregledni neplodni prostori ove Velike Kamene Zemlje.

Na bilo kojem jeziku zemlja je nazvana Crna Planina: tako je na grčkom nazvana *Mavro Vouni*; Albanci za nju govore *Mal-Esija*; na arapskoj mapi je označena kao *Al-jubal-al-Aswad*; Turci je nazivaju *Karadagh*, i Sloveni *Tzerna gora*. Ovo su rijetko jednoglasno pogrešni nazivi planine koja bi se po svijetlo blještavom karakteru njenih krečnjačkih formacija trebale nazvati „Bijelom“ umjesto „Crnom“ planinom. Etimolozi, međutim, imaju tendenciju da prevaziđu ove teškoće objašnjavajući da je ova koščata planina Principata u prastara vremena bila prekrivena od podnožja do vrha hrastovom i borovom šumom; ali je zbog pet stotina godina stalnih ratovanja sa Turcima raščišćen svaki ostatak šume na njenim planinskim stranama; tako da je zemlja, ostavši bez neophodne mreže korijenja i rastinja koje su vezivale stijene, postepeno isprana sa lica planina. Crnogorci na drugoj strani vezuju ime njihove zemlje za duboke purpurne sjenke koje stijene stvaraju kao naknadni sjaj nakon sunčevog zalaska.

Na ulasku u selo Njeguše pratio nas je mladi koži čobanin koji je prepustio koze samima sebi i bio je krajnje druželjubiv i komunikativan, ali bi nam mnogo bolje činio društvo da smo ga mogli razumjeti. Bio je uporan da nosi Dikovu vinčesterku, sa kojom je lako baratao kao da je ratni veteran. Đetiću nije moglo biti više od 14 ljeta i očigledno je u potpunosti poznao mehanizam ove puške. Dik se više oslanjao na vinčesterku da zadivi Crnogorce, ali smo vrlo brzo shvatili da svaki Crnogorac odlično poznaje oružje, jer je na stotine sličnih karabina zaplijenjeno od Turaka tokom potonjeg rata. Bez obzira na sve,

Njeguši, koji su stigli u gomili da nam požele dobrodošlicu, bili su krajnje nestrpljivi da isprobaju njene streljačke karakteristike. Što se nas tiče, nije nam nimalo smetalo da oni dokazuju svoju reputaciju odličnih strijelaca, o čemu smo toliko puno slušali. Tako je jedan od seljana koji je, sudeći po vrlo sigurnom snalaženju, bio šampion sela, uzeo pušku, naslonio je na stijenu i naciljao na drugu stijenu veličine

nadgrobnе ploče, udaljene nekih tri stotine jardi, i, nakon priličnog namještanja kako bi bolje vidio metu, potpuno je promašio podbacivši za čitav jard (0,914 m) ispod mete. Seljani ispucaše čitav šaržer sa jedanestet metaka i potrošili bi čitavu Dikovu torbu municije da im je on to dopustio ali i dalje se ne primičući previše meti. Nama nije bilo teško da pogodimo metu iz prve – i pucali smo s ramena. Seljani su ovakav podvig propratili gromoglasnim poklicima i čini se da su to smatrali zaista velikim postignućem. Tako smo ih prijateljski potukli u gađanju stijena, u različitim djelovima Knjaževine. Osetili smo se zadovoljnim što Crnogorci ni najmanje nijesu neki veliki strijelci s puškom kako vanjski svijet o njima vjeruje, i da smo mi, koji nijesmo ni na koji način „vrhunski strijelci“ mogli vrlo često da pobijedimo najboljeg od njih.

Na Njegušima su nas dočekali na najbolji mogući način. Mi smo im uzvratili pozivajući snuždene strijelce u malu potleušu, koja je imala samo vrata bez ijednog prozora, sa ugledom hana ili gostionice, i zatim su svi posluženi rakijom koja je išla u krug - iz velike boce od tikve dok je nijesu ispraznili. Poslije toga smo nastavili onamo đe smo krenuli, klizeći niz nizbrdicu, verući se preko veljih krša, sve dok nijesmo došli na mjesto đe sam primijetio jedan mali basen oko koga je napravljen kameni

zid visok neke četiri stope, uokvirujući jedan kolačić zemlje ne veći od manjeg okruglog toaletnog stola. U prvi mah smo pomislili da je to mjesto za ukop. Kad smo se primakli i bolje pogledali videli smo da je to kultivisani ograđeni prostor u kojem se čuva tuce oboljelih stabljika krtole! Idući dalje, otkrio sam da se svaka grudvica zemlje iz pukotina i rupa u stijenama koju nijesu odnijeli vjetar i kiša, brižljivo ograđuje i pažljivo čuva. Zasiurno se ne može videti jasnija slika nego što je ova koja svjedoči o borbi za opstanak u ovim stijenama Crne Gore. Poslije sedmočasovnog putovanja, zaustavili smo se pred sumrak u hotelu na Cetinju.

Crnogorska prijestonica leži na malom platou punom zelenila nalik na amfiteatar okružen golim stijenama. Na južnom dijelu širokog, dobro održavanog puta naslonjene desno i lijevo na prostoru od pet stotina jardi, crvenom tiglom pokrivena, čuče

kamene kućice, nalik na irske, đe je objekat Vuka Vuletića jedini za zabavu u planinskoj metropoli. Sve dimenzije lokande Vuka Vuletića, koja je nazvana po imenu njenog upravitelja, iskaču iz standarda i proporcija prijestonice. Uz Knjažev dvor, ovo je najimpozantnija građevina na Cetinju, i ističe se po neobičnim arhitektonskim ukrasima gornjeg sprata. Njena unutrašnjost je luksuzno uređena kao što su sala za ručavanje i kafe sa bilijarskim stolom u prizemlju, velikom recepcijom i komotnim spavaćim sobama. U cjelini od prizemlja pa do ispod krova – to je izvanredno opremljena građevina u francuskom stilu. Ovđe jedemo i spavamo okruženi ljubaznošću i spokojstvom što bi jedino moglo ugroziti saznanje da se hranimo i stanujemo na pravičnim principima fiksnog tarifnog sistema. Nama je ovo prvi put u životu, štaviše bili smo u prilici da boravimo u kraljevskom maniru - jer je vlasnik ovog planinskog hotela - gostionice bio knjaz Nikola lično. Pretpostavljam, da ni u jednoj zemlji na svijetu ne biste mogli da intervjuišete njenog vladara - uz izgovor za prekoračenje računa ili da vam se dopala necivilizovanost poslužitelja što bi bilo dovoljno da obezbijedite publiku zajedno sa glavom vladarske kuće Petrović. Mi takav izgovor ipak nijesmo mogli pronaći. Cijene nijesu prekomjerne, sluga u hotelu je učtiv i sobarica je veoma predusretljiva.

Da nije crnogorska „Marija“ obučena u bijelu haljinu, crnu kecelju, i flanelski jelek bez rukava, i da sluga koji nam donosi naš „Blüchers“ nije ukrašen zlatom izvezenim crvenim prslukom i dugim bijelim kaputom, vezanim za struk pojasom tamno-crvene boje, da ne nosi mali arsenal vatrenog oružja za pojasom, i da nije knjažev sekretar, M. Popovića, koji uvijek predšedava za stolom (*table d' hôte*) u punom sjaju narodne nošnje i sa dugim austrijskim revolverom „Gasser“ zataknutim za pojas, mogli bi, makar u odnosu na komfor koji smo uživali, sasvim lako zamisliti da smo u dobrom francuskom pansionu ili u vrhunskoj njemačkoj gostionici.

Cetinje s pravom nazivaju najmanjom prijestonicom na svijetu. Uključujući i javne objekte kao što je stara palata, ili *Biljarda* - nazvana po prvom bilijarskom stolu koji je donešen u Crnu Goru i kojega je ovđe smjestio knjažev stric - novi Dvor, Manastir, Bolnica, Hotel, Zatvor, Fabrika municije, škole i Čitaonica, sve zajedno u gradu nema više od sto kuća. Sve su građene od kamena (kojeg, bog sami zna, u ovoj zemlji nimalo ne manjka), sa krovovima od neravne talijanske tigle po kojima su poređani teži komadi stijena radi zaštite od planinskih oluja. Ono što je zanimljivo kod ovih planinskih koliba je nedostatak dimnjaka. Iako najveći broj Crnogoraca ima kuće, ne mogu a da ne pretenduju na komfor ognjišta – jer je običaj ovih ljudi da pale vatru na drva na sred poda, dok dim izlazi kroz bezbroj malih otvora koji su u tu svrhu ostavljeni na krovu. Upravo kroz takve otvore kiša zna da pronade put tako da od sredine oktobra, kada počinje kišni period, pa sve do početka nove godine, kada se završava, vrlo često je potrebno da razapnete kišobran kako u kući, tako i napolju.

Gledajući iz ugla malo naseljene Glavne ulice, čini se da bi popis stanovništva Cetinja mogla izvršiti vrlo mala popisna komisija. Za vrijeme potonjega rata, mora da je Prijestonica objedinjavala sve bitne aspekte na jedinstven način. Napuštena kao što je očigledno, da bi Crnogorci sačuvali ranije postignuto ili da bi tako oslabljene gorštace stavili pod komandu učitelja škole, jedinog odraslog sposobnog čovjeka koji nije uključen u borbe i koji je ostao u mjestu. Knjaz, zajedno sa svim svojim ratoljubivim borcima kojima su komandovala ministarstva, članovi Senata, rukovodioci javnih službi i sveštenička elita, svi do jednoga borahu se neđe u Hercegovini, ili se rvahu sa njihovim starim neprijateljima na turskoj granici, dok je knjaginja, kao generalna upraviteljica transportnih trupa i šef Komesarijata, žurno putovala uzduž i poprijeko po cijeloj Crnoj Gori predvođeci zdrave žene i decu u knjaževini. Maleno kako

je zasigurno Cetinje izgledalo u tim očajnim vremenima, i kada je sloboda bila ugrožena i kad je zemlja pokušavala da uspostavi ravnotežu, ni najveći optimistini bi mogli tvrditi da je sloboda Crne Gore osigurana. Rijetko je viđet više od tuce ljudi na jednoj ulici u gradu i takvi ljudi imahu ravnodušan, apatičan izgled, izgled onih koji ništa ne rade, što vam govori veoma mnogo da je sa završetkom rata otišlo i zanimanje Crnogoraca. Ovim ljudima je izgleda mnogo teže da ubijaju vrijeme nego Turke. Crnogorac je ili borac ili nije ništa. Nikada ga niko nije učio rješavanju stvari mirnim putem, i kao da je još od ranog djetinjstva pripreman samo za upotrebu oružja. Kako u miru tako i u ratu, njegov pojas je pun artiljerije ukrašene srebrnom ornamentikom i odbrambenim noževima. Crnogorac je pokretni magacin smrtonosnog oružja. Pod njegovom torbom marokansko-crvene boje, skriva se dugački, teški, šestokomorni revolver „Gasser“, sa cijevi dugačkom jednu stopu, koji je u stanju kad se nasloni preko lijeve ruke, da obori čovjeka na udaljenosti od pet stotina metara. Na strani pored ovog minijaturnog oružja, pri ruci je zaboden unakrsno kroz svileni pojas, jatagan sa balčakom od slonovače – ružno zmijoliko oružje dugačko kao teški mač-bajonet, i isto tako opasan u njihovim vještim rukama kao što je oružje Gurka (Goorkha's kookree), dok preko ramena nose svoju *dobró pouska* – austrijsku „Wenzel“ pušku koja se puni sa zadnje strane, ili tursku Peabody-Martini pušku. Uprkos svom agresivnom izgledu, Crnogorac nikad ne koristi svoje oružje osim u ratu protiv neprijatelja. To u velikoj mjeri govori o samokontroli ovih gorštaka koji iz navike vježbaju da ukrote svoju plahovitu narav iako svaki čovjek u zemlji stalno nosi napunjeno oružje. To konstatujem imajući u vidu da su se za vrijeme vladavine knjaza Nikole (devetnaest godina) desila samo četiri ubistva i da su zločini kao što su pokušaji smaknuća ili nasilne pljačke skoro nepoznati u ovoj zemlji. Tako su oni, što je u nesaglasju sa njihovim strašnim vanjskim izgledom, među

sobom i prema svim strancima koji ih poćećuju, u najvećem broju slučajeva viteška i plemenita rasa. Zbog toga, preporučujemo bilo kojoj zainteresovanoj grupi koja sa naših obala krene u istraživanje novih krajeva zbog navodnih crnogorskih ubilačkih sklonosti, da nikako ne zaobiđe ove pitoreskne obale. Na vjeru posljednjih pošetilaca ove zemlje, neka budu sigurni da ni na jednom dijelu globusa koji nastanjuje ljudski rod ne mogu putovati sa većom bezbjednošću nego u Crnoj Gori.

Otvorenost mi ipak nalaže da priznam da nijesmo stekli iskustvo o crnogorskom bezgraničnom poštenju kao što to piše najveći broj pisaca izvještavajući o Crnoj Gori. Najveća mana svih tih postojećih tekstova o Crnoj Gori jeste, po mom mišljenju, što su napisani na osnovama snažnog slovenofilstva. Velečasni gospodin Denton, u svojem tekstu „Montenegro“, opisuje skoro utopijsku rasu, bez skoro ijednog moralnog nedostatka koji bi ičim ukaljao njihovu čistotu. „Posebna vrлина osim njihove jednostavnosti života“, kaže navedeni gospodin, „jeste njihovo savršeno poštenje“. Lady Strangford, ponovo, govori nam, da je za vrijeme njenog putovanja na Cetinje u ljeto 1863. godine, pomenula Knjazu da je izgubila zlatnu ogrlicu u Albaniji. „Da si je izgubila ovđe“, rekao je Nikita, „čak i u naudaljenijem kraju Crne Planine, bila bi vam vraćena u roku od tri dana“. „Ja sam siguran da to nijesu bile samo prazne riječi“, dodaje milostiva gospođa, „zato što su mi često pričali o putniku koji je ostavio otvoren svoj šator, na padinama Crne Gore, i kada se vratio, poslije tri godine odsustva, našao je svaku stvar na mjestu na kojem ju je ostavio“. Nakon što smo napustili Cetinje, i pošli da upoznamo Podgoricu, grad koji je prisajedinjen Crnoj Gori po Berlinskom sporazumu devet mjeseci prije nego što smo mi stigli u grad. Van Podgorice, odmah sa druge strane lijepog starog mosta *Tzernitza* koji je prelazio preko rijeke Morače, nalazi se jedna ravnica i na mjestu suprotno od ruševina Dioklecijanove palate, razapeli smo Dikov šator. Ponudili smo svoje gostoprimstvo i zabavu svim pridošlicama u cilju proslave krajnjeg dostignuća Dikovih pronalazaka i između ostalih, i dvojici mladih Crnogoraca sa ekstremno proždrljivim apetitom. Kad je pala noć svi smo spavali zdravim snom pod platnom šatora ne preduzimajući nikakve mjere opreza ili držanja stražara, oslanjajući se implicitno na ono što smo čuli o crnogorskom poštenju. Kad smo se probudili sljedećeg jutra otkrili smo da

smo ostali bez četvrtine ovaca, torbe za sedlo u kojoj je bila srebrna duvanska kutija, nož i viljuška, i torba sa duvanom. Događaj je izazvao priličnu gungulu u Podgorici. Ministar rata koji je stanovao u rezidenciji u staromodnoj maloj ratnoj kancelariji pored pijace, bio je jako ogorčen na ovo nepočinstvo prema strancima, a još više, možda, zato što nas je pred početak naše ekspedicije maksimalno uvjeravao da je kod Crnogoraca imovina svetinja. Zahvaljujući brzini kojom je Vojvoda Plamenac angažovao nekoliko ljudi i vodnika sa veoma inteligentnim psom, da nađu trag lopovima, oni su uhvaćeni prije poslijepodneva, i sve nam je vraćeno izuzev ovčetine,

koju su lopovi – koji su bili niko drugi no ona dva mlada proždrljivca koje smo mi zabavili i ugostili prethodni dan – pojeli živu. Odvedeni su u Podgoricu đe je svaki od njih dobio po dvadeset i pet batina i kratku zatvorsku kaznu. Nakon ove avanture nijesmo više testirali ljubav naroda prema poštenju, viđevši da ukoliko im se pruži najmanja šansa, oni bi je maksimalno iskoristili.

Pljačkom koju smo doživjeli u našem šatoru, možda smo bili odabrani kao nesrećni izuzetak koji je trebalo da dokaže da u Crnoj Gori vlada poštenje. Nema sumnje da su ljudi po pravilu poštene i da je ta vrlina veličana zbog krajnjeg siromaštva. Međutim, oni koji su nuždeni mogu doći u iskušenje – čak i u Crnoj Gori – kako se to u našem primjeru pokazalo na najpraktičniji mogući način.

Vratili smo se na Cetinje i ubrzo smo se ošćali kao kod kuće u maloj prijestonici, a najviše zbog toga što je većina pošetilaca Vuka Vuletića govorila Njemački. Dik je postao vrlo aktivan tragajući zamodelima, pa je čak potisnuo stidljivost jedne od najljepših đevojaka u gradu crnih očiju – Emilije Kovič, koja je mu je pozirala za crtež. Predivnu sliku male „brđanke“ napravio je dok se naslanjala na zid kolibe, obučena u prefinjeni kaput bez rukava i zeleni zlatom izvezeni jelek, otvoren na grudima na način koji pokazuje nježnu košulju sa ivicama izvezenim zlatnom žicom sa jednim dugmetom ispod grla. Bijeli sukneni kaput, ili gunj i kapa su djelovi narodne nošnje koju jednako nose oba pola sa tom razlikom što je kod žena kaput bez rukava i od tkanine finijeg kvaliteta, sa ornamentima u dijelu suknje oivičen zlatnim vezom, i što je crni veo od kašmira pričvršćen na krunu kape, i tako udešen da pada pozadi iza glave.

Kapa je možda najčudniji dio crnogorske nošnje. Crnogorci je rijetko kada skidaju sa glave bilo da su u kući ili napolju. Oblika je kao velika vojnička kapa, okolo obložena crnom svilom i sa krunom tamnocrvene boje na vrhu. Tamno crvena tkaninaje

THE MONTENEGROIN WAR OFFICE.

izvezena zlatom sa malim polukrugovima ovičavajući bilo crnogorski grb ili inicijale Knjaza. Za ovakvu čudnu kapu vezuje se legenda koja kaže da kada su Srbi pobijeđeni, svaki član rase je stavio deraviju oko njegove kape, ali da su Crnogorci dodali polovinu malog zlatnog diska koji se nalazi na nepokrivenom dijelu tkanine, da označe njihovu svijetlu tačku

slobode na polju od crvene krvi.

Struka ili dugački braon komad šala koji nose preko ramena kao što njemački učenici nose svoj karirani ogrtač, predstavlja još jedan karakterističan dio crnogorske muške nošnje, isto toliko nezamjenljiv dio odjeće za gorštace kao što su njihovi *opanci*, ili meke, gipke, na suncu osušene kožne papuče, tako zanimljivo pričvršene na njihova stopala sa mrežom uzica koje idu od palca do gornjeg dijela stopala. Dokle god Crnogorac ima svoju *struku*, u koju se može umotati, apsolutno se ne mora brinuti će će počinuti, bilo na tvrdom zemljanom podu nekog zadimljenog hana ili tvrđem krevetu od njegovih rodni stijena. Ona mu je jedini prtljag u vojnim operacijama će mu služi umjesto šatora. Neravni karakter njegove zemlje ćera da maršira na najlaganiji način, pri ćemu ga ne ometa ranac, već se oslanja na ženu, koja prati u stopu svoga gospodara koji ide u bitke, da bi mu dopunjavala pojas mecima i donosila obroke. Kao što vidimo za pokret crnogorske armije nije potrebna neka posebna mašinerija što je možda razlog što je rijetko tiho, pošto su transport, komesarijat i medicinska služba u rukama žena, koje su po svojoj volji „stavljene u službu“. Ni država nije opterećena plaćanjem ili oblaćenjem trupa. Svaki od knjaz - Nikitinih 20000 ratnika služi besplatno i sam sebe snabdijeva uniformom, koja je jednostavno njegova narodna nošnja. Oficiri se prema njihovim različitim stepenima jedino razlikuju od ostalih ljudi različitim oznakama, koje su izložene na srebrnoj ili zlatnoj znački prišivenoj na prednji dio njihove *kape*. Na ovaj način je crnogorska armija, možda, jedinstvena po svojoj organizaciji. Ona je u potpunosti samoodržavajuća u vremenu i prostoru, skoro isto tako i na bojnom polju. Municija im je najskuplji vladin materijal koji im je potreban za podršku i u ovom smislu, pretpostavljam, može se razmišljati o tajni njihovog dugotrajnog otpora prema Turcima.

Društvena organizacija Slovena o kojoj smo vam govorili, jeste

u suštini konfederacija porodica. To je zasigurno slučaj u Crnoj Gori, đe je svako sa svakim u tijesnoj rodbinskoj vezi. Stranca ovaj rodbinski savez malo zbunjuje, a pogotovu što se sva prezimena u Knjaževini završavaju na *vić*, izgovara se *vitch*. Prema tome, velika bi diskriminacija bila potrebna, kao kod nas u slučaju sa ljudima prostog (*cockney*) porijekla, kad bi neko pokušao da razlikuje *vitch* od *vitch*. Na Cetinju su krvne veze iznad bilo čega što bi se moglo smatrati kastinskim. U hotelu Vuka Vuletića, kao što sam ranije pomenuo, nalazi se kafe, u kojem se većina muških stanovnika prijestonice rasonode igranjem karata i bilijara u toku – njima bez daljega – monotonih dana mira. Ovđe, u večernjim satima, nakon zajedničkog objeda za stolom domaćina, možemo prisustvovati neobičnom spektaklu „porodične konfederacije“, sastavljene od poštara, Njegove Ekselencije Ministra finansija, konobara, knjaževog sekretara i gospodina Vuka Vuletića - svi su zauzeti društvenom igrom bilijara (*skittle-pool*)! I zaista ovđe veliki republikanski principi slobode, jednakosti i bratstva ne bi mogli biti stavljeni na ozbiljniji test nego što je ovaj. Jedan od najkomplikovanijih problema koje bi putnik po Crnoj Gori pokušao da razriješi jeste kako uopšte ljudi u ovim pustim gudurama uspijevaju da žive - kada mu postane jasno da su dnevne potrebe Crnogoraca isto toliko male kao što je i produktivnost njihove zemlje. Ali kako oni sada u uslovima kada ne postoji trgovina i industrija, mogu uopšte zaraditi ikakav novac? Ono što je sigurno, tokom mog čitavog boravka na Cetinju nikada nijesam vidio niti jednog Crnogorca da bilo što radija što bi mu dalo priliku da makar zaradi jednu paru (*zwanziger*). Ako i pretpostavimo da bi on pokazao želju dostojnu hvale da se lati nekog unosnog zanimanja - kao kranja pretpostavka, kad bi bilo što bi bilo, i ukoliko bi takav posao zahtijevao bilo kakav naporni rad - bilo bi vrlo teško naći za njega takav posao bilo u trgovini ili industriji, jer u prijestonici nema nijedne prodavnice osim one u kojoj se prodaje rakija i

duvan, i jedne usamljene fabrike koja izrađuje—samo municiju!

Uprkos svemu rečenom kafe kod Vuka Vuletića je rijetko prazan. Neprestano se može čuti sudaranje bilijarskih lopti. Ali da li novac zarađuju kada postignu dobitak? Tako nešto je nemoguće pretpostaviti, jedino, ukoliko, Knjaz, u dvostrukoj ulozi oca svoga naroda i vlasnika hotela, svojoj đeci tako obezbjeđuje neophodni džeparac kako bi pošećivali njegov dom radi domaćinske zabave.

Brzo smo otkrili da život u crnogorskoj prijestonici nije ni u kom slučaju kontinuirani vrhunac uzbuđenja. Tužni sekretar Austrijske Legacije pri Crnogorskom dvoru, koji takođe živi u

našem hotelu, uporedio je život na Cetinju sa zatvorenim sarkofagom. Prije nego što smo proveli puna 24 časa u prijestonici, zaključili smo po osmijehu na njegovom licu da je veoma srećan čovjek, ali smo isto tako počeli da dijelimo njegov depresivni diplomatski osećaj da smo živi zakopani! Značajnijih sadržaja koje bi mogli videti na selu ili u okolini nije bilo osim tri izuzetka. Sve ostalo je bilo krajnje neinteresantno. Ovi omiljeni izuzeci su bili Zatvor, mjesto sakupljanja Senata i Čitaonica. Cetinjski zatvor je najupečatljivija ustanova te vrste u Evropi. Činjenica je, nešto više kao tor za životinje nego zatvor, s obzirom da je sagrađen samo od četiri kamena zida visine od oko osam stopa, bez krova, uglavnom široko otvoren prostor, jer su vrata skinuta sa šarki. U Crnoj Gori je kriminalac svoj vlastiti tamničar. On je vrlo jednostavan i pokoran tip čovjeka, koji, kada učini neko kriminalno djelo, ispašta na najprimjerniji način sam odlazeći pravo u zatvor, tvrdoglavo odbijajući da iz njega izađe dok mu ne istekne kazna.

Ako je Cetinje najmanja prijestonica na svijetu, onda je i mjesto sastajanja Senata bez sumnje najveće na planeti, jer se drži pod otvorenim nebom, ispod čuvenog brijesta, u središtu prijestonice. Zakon je u rukama Senata od šesnaest članova koji se biraju na godinu od strane svih muškaraca koji su nosili ili nose oružje – putem glasanja koje se svodi na pravo glasa među ovom ratobornom rasom, kod kojih se spremnost za vojsku računa već od dvanaest godina, dok se obaveza izvršavanja vojne obaveze računa od sedamnaest do pedeset godina starosti. Ovaj Senat, za čije članstvo je svaki Crnogorac kvalifikovan, iako su glavari glavnih familija nepromjenljivo odabrani, se dobrim dijelom bavi administrativnim funkcijama, a djeluje i kao ovozemaljski Sud. Pod sjenkom brijesta može se s vremena na vrijeme videti i Knjaz, kako sedi na niskoj stolici bez naslona dijeleći pravdu, okružen senatorima. Velečasni Gospodin Denton nam, međutim, govori da se samo manji prekršaji

vijećaju pod drvetom, koji u suštini, „ne zahtijevaju neku veću diskriminaciju sudija kao što je intervencija arbitra“. Postoji, međutim, nedefinirani vremenski period za držanje ovih narodnih skupština pod vedrim nebom (*al fresco*) kao što su proslava Sv. Vasilija, pojava vašara ili pazara, ili u bilo koje vrijeme, „kada se ljudi najviše okupljaju“, što je sasvim dovoljno da se neko pošalje u zatvor na nivou ove čitave oblasti.

Gospodin Gladstone, najjači i najelokventniji prijatelj naroda Crne Gore, govori da je „nemoguće povezati sudbine ovog herojskog naroda bez izazivanja nemira i sumnje u glavama čitalaca o prećerivanju i mitu“. I uprkos svemu rečenom ono što Crnoj Gori služi na čast i slavu nije legenda, nego upravo činjenica da je Crna Gora jedna od prvih zemalja koja je uvela štampariju. Činjenica na koju Gladstone, veliki vođa liberala, ukazuje, bez sumnje, je da je to bilo 1484. godine, „kada je na Cetinju započela sa radom štamparija u prekrasnoj knjaževini. Štampariju bjehu ustanovili ljudi koji su se izvukli iz vihora rata i koji su se borili za svoje živote. Konačno, to je bilo samo sedam godina nakon što je Caxton odštampao svoj prvi tom u bogatoj i gusto naseljenoj metropoli Engleske i to onda kada u Oksfordu nije bilo štamparske mašine, niti u Kembridžu, niti u Edinburgu. Bilo je to samo šesnaest godina nakon ustanovljavanja prve štamparije (1468) u Rimu, prijestonici hrišćanstva i samo dvadesetosam godina nakon pojave (1450) prve štampane knjige, prvorodene knjige velikog otkrića“. Današnji Crnogorci ostali su vjerni svojoj književnoj tradiciji, i Čitaonica na Cetinju je uvijek pošećena, i dobro opremljena novinama iz svih krajeva Evrope. Međutim, većina populacije nije u stanju da ih koristi zbog svojih jezičkih ograničenja. Omiljeni strani časopisi su „Ilustrovane londonske vijesti“ („The Illustrated London News“), „Ilustracija“ („L'Illustration“), i lajpciške „Ilustrovane Novine“ („Illustrierte Zeitung“). Na stolu za čitanje zapazili smo takođe i „Neđeljnu Hroniku“ („The Sunday Chronicle“) iz San

AN AUDIENCE WITH THE PRINCE.

Franciska, kao i pamflet pod nazivom „Die Privat Speculation au der Borse“. Ove berzanske novine, koje mora da je biblioteci darovao neki šaljivdžija, bila su bez sumnje, najsurovija sati-

ra na crnogorsko siromaštvo.

Prije nego što smo nastavili put za Albaniju, Dik i ja smo bili na audijenciji kod knjaza Nikole I, Gospodara Crne Gore, koji potiče iz dinastije Petrović Njegoš, a proglašen je za Crnogorskog Vladiku ili Knjaza-Vladiku Crne Gore 1697. godine. Osobodio je zemlju od Turaka i, nakon što je ustanovio sebe i kao duhovnog i svjetovnog vođu, ušao je u ckrveni i politički savez sa Rusijom. Red našljednika koji je za života utvrdio posljednji Knjaz, imenovao je Nikolu, sina Mirka, starijeg brata knjaza Danila (ubijenog u Kotoru 1860. godine) kao svog našljednika. Danilo je prvi iz Dinastije napustio titulu Knjaza-Vladike, ili Vladike. U isto vrijeme je odbacio ostatke nominalne zavisnosti od Turske priznate od njegovih prethodnika, i dobio od Rusije investiture i formalno odobrenje za njegovu novu titulu Gospodara. Od 1852. godine, vjerom koja je od Grčke crkve, upravljao je Vladika koga je postavljao Sveti Ruski Sinod. Raniji vladari Crne Gore pošedovali su sva imanja zemlje, ali 1868. godine, osam godina nakon stupanja na prijesto sadašnjeg Knjaza, na opštem zboru predstavnici naroda su donijeli odluku da razdvoje javne od privatnih prihoda Gospodara. U sadašnjem trenutku, njegov građanski prihod iznosi skromnu sumu od 350 Funti (\$1,750). U odnosu na njega Ruski Imperator ima 80000 rublji, a Austrijska Vlada 30000.

Knjaz Nikola je, bez sumnje, najistaknutija figura u zemlji i jedino zahvaljujući njegovom energičnom patriotizmu Crna Gora zauzima istaknuto mjesto na političkoj mapi Evrope. Zahtjevi Crne Gore se više ne ignorišu na stranim dvorovima, i na Berlinskom kongresu njena neprestana borba protiv Turaka za život i slobodu nagrađena je priličnim uvećanjem njene granice. U skladu sa članovima 26. i 27. Berlinskog sporazuma, grad Podgorica i djelovi Ulcinja su pripojeni Crnoj Gori, dajući joj ovu dugo željenu luku na Jadranu. Ove, kao i druge ispravke

granice, dodale su Knjaževini Crnoj Gori ne manje nego 1968 kvadratnih milja sa 115000 stanovnika, tako da je sada ukupna površina Crne Gore 3738 engleskih kvadratnih milja, koju naseljava 311000 stanovnika. Međutim, stari crnogorski neprijatelji na turskoj granici nijesu bili raspoloženi da bez borbe ustupe ni pedalj svojih poседа kojima je Berlinski kongres nagradio Crnu Goru. Tako su Crnogorci za dlaku izbjegli novi rat u pokušaju da zaposednu oblast Gusinja, i čak u vrijeme mojeg pisanja, nije još uvijek sigurno da li će Crna Gora moći da polaže pravo na ovu nagradu bez prolivanja krvi.

Sam knjaz Nikola je potpuno na raspolaganju za mirna rješenja. Oko sebe ima više učenih ljudi, nego vojnika. Njegovo najveće zadovoljstvo su škole koje je izgradio po čitavoj zemlji, zatim njegovo gazdinstvo u Danilovgradu đe vrši eksperimente za sadnju kafe, kao i sopstvena književna

stremljenja. Kao autor, Knjaz je doprinio razvoju književnosti u svojoj zemlji objavljivanjem jedne tragedije i zbirke pjesama. Ovaj pjesnički talenat, zaista je našljedan u kući Petrovića, i skoro da nema kolibe u zemlji đe u večernjim satima nećemo čuti neke Knjaževe stihove kako se pjevaju uz nacionalni instrument sa jednom žicom - *gusle*. I stvarno, Knjaževa popularnost u zemlji je neograničena, samim tim što je u suštini iznikao iz svoga naroda. Kao glava svog gorštačkog plemena, svaki težak u zemlji, koliko god bio siromašan, ima pravo da dođe pred njega za savjet ili obeštećenje za neku nepravdu. Isto toliko je velika njihova ljubav prema Knjazu, da niko nikada ne bi njegov sud stavio pod upit.

Prije nego što smo došli na Cetinje, podsticani smo da vjerujemo da je Knjažev kućni život jednostavan i nepretenciozan kao što je život seoske vlastele. Ni sam Kraljev dvor nije impozantniji od jednog francuskog zamka ili jedne prvoklasne škotske streljane. Stekli smo utisak da sam Knjaz ne izbjegava ni jednu dvorsku formu i ceremonije koje uobičajeno okružuju svakog vladajućeg knjaza.

Nas je Njegovom Visočanstvu predstavio jedan ađutant, koji je bio u ulozi dvorskog službenika sa velikom elegancijom držanja. Na našem putu u sobu za audijenciju, na prvom spratu, prošli smo pored, kao na reviji poređanog špalira snažnih knjaževih tjelohranitelja, od kojih je svaki stajao na po jednom stepeniku sa isukanom sabljom u ruci. Čim je formalno predstavljanje Knjazu završeno, učinio nam je veliko olakšanje otvorenošću i srdačnošću svojih manira. Gospodar, koji je jedan od najkrupnijih ljudi u oblastima kojima upravlja, visok preko šest stopa, i sa skoro herkulovski istaknutim prsima, bio je u nacionalnoj nošnji, sa revolverom za pasom, ali bez kape na glavi. Za razliku od ostalih pripadnika njegove rase, nosio je zulufe sa brkovima, koji su potkresani na način da podsećaju na suncem opaljene

crte izražajnog španskog izgleda. Ove karakteristike lica su veoma vjerno reprodukovane u crtežu knjaževog sekretara M. Popovića koji je postao revnostan obožavatelj svog Gospodara. Knjaz koji je prvi iz dinastije Petrović poslan na školovanje u Pariz umjesto u St. Petersburg, odlično govori francuski, i čak veoma dobro poznaje njemački, italijanski i ruski jezik. Mi koji smo vičniji teutonskom nego bilo kojem stranom jeziku, uskoro smo uzeli učešće u razgovorima sa Knjazom o najdražoj temi – blagostanju i razvoju njegove zemlje.

„Ne sumnjam, da ste bili dovoljno dugo na Cetinju“, rekao je Knjaz, „da saznate da me narod naziva *graditeljem puteva*. Sa radošću očekujem završetak puta od Kotora do Rijeke kao početak nove epohe u mojoj zemlji. Vjekovima smo bili zatamničeni u ovim brdima kao u zatvoru. Ali kad se napravi moj novi put za kočije, nadamo se da će vanjski svijet biti u prilici da vidi da mi nijesmo ni tako necivilizovani niti tako divlji kako nam se ponekad pripisuje“.

Na napomenu Knjazu da su po mojem mišljenju narodu potrebna industrijska zanimanja, on je odgovorio:

„Da, ali nam morate dati vremena. Petsto godina smo bili angažovani u neprekidnom ratu sa Turcima oko granica. Naše jedine misli su bile sloboda naše zemlje. Sada kada je naša zemlja osigurana za nas i u ruci nam je trajni mir, mi se nadamo da ćemo pokazati svijetu da Crna Gora ima dovoljno snage da sačuva svoju nezavisnost.“

Ali je trajni mir kojem se tako mnogo radovao Knjaz kao šansi za obnovu zemlje, čini se već bio ugrožen. Nijesmo stigli ni da se vratimo u naš hotel nakon intervjuja sa Knjazom, kad smo saznali da Turci grupišu svoje snage na granici prema Gusinju. Neprijateljstva između Crnogoraca i Albanaca, uvjeravali su nas, bila su već počela u nekoliko manjih okršaja, i Knjazu će biti potrebna armija od najmanje 10000 ljudi da

zauzme tu teritoriju.

Odmah nakon primitka ovih vijesti, Dik i ja smo poželjeli zbogom Vuku Vuletiću i krenuli za Rijeku đe smo uzeli jednu lađu te se spuštili do Žabljaka, a zatim odjahali na konjima preko ravnica do Podgorice. Brzina našeg kretanja je bila uslovljena našom željom da postanemo svjedoci rata.

S engleskog preveo: **Radoslav Milošević Atos**